

طلیطله، به فرماندهی لُب بن طَرَبِيشه (و به روایتی، محمد بن طَرَبِيشه)، رفت که با پیوستن لب بن طَرَبِيشه به وی، طلیطله به دست ذوالنونیان افتاد. مردم طلیطله از بیم توسعه طلبی ذوالنونیان قیام کردند و با کمک محمد بن لب، حاکم نَغْر اعلی (مناطق مرزی شمال اندلس)، در ذیحجه ۲۸۳، به تسلط ذوالنونیان بر این شهر پایان دادند. موسی بن سلیمان در محرم ۲۹۵ هنگام فرار و تعقیب درگذشت و قلمرو او میان فرزندان، یحیی، فَتْح و مُطَرَف، تقسیم شد. فتح بن موسی در دوره امیر عبدالله بن محمد (حک: ۲۷۵-۳۰۰)، قلعه اقلیش را مرمت کرد و با همراهانش در آن ساکن شد. او در اواخر امارت عبدالله، مدتی با ابن صَیَاح (و به روایتی ابن شالیه)، از سران ناحیه حَیَّان*، بر سر قلعه‌ای درگیر جنگ شد و سرانجام شکست خورد. سپس در ربیع الآخر ۳۰۰، به کمک محمد بن ادْرِیس رِیَاحی / رِیَاحی، معروف به ابن اَرْدَبَیْش، در قلعه رِیَاح و حومه‌اش قیام کرد اما از لشکر اموی شکست خورد. سرانجام در ۳۰۳، به دست یکی از یارانش به نام اَقْرَع کشته شد (ابن حَیَّان، ۱۹۳۷، قسم ۳، ص ۱۰، ۱۷-۱۹؛ نیز ← محمد عبدالله عنان، عصر ۲، ص ۹۶؛ دانلوپ ۲، ص ۸۰-۸۱؛ قس ابن اثیر، ج ۷، ص ۲۷۱-۲۷۲).

پس از فتح بن موسی، برادرش یحیی به حکومت رسید. او در ظاهر تابع حاکم اموی قَرطَبه (کورددوا) ۳ بود، اما در عمل به استقلال حکومت می‌کرد. یحیی که به اخلاق و اسلام پایبند نبود، برای تقرب به عبدالرحمان ناصر اموی، در سال ۳۰۰، دوست و هم‌پیمان خود، محمد بن عبدالله بکری ریاحی را (که خلیفه از وی بیم داشت) کشت و سرش را نزد حاکم اموی فرستاد. در دوره یحیی، جمعی از ذوالنونیان در دفاع از شهر بَقِیرَه (ویگورا) ۴ هنگام حمله مسیحیان به رهبری سانچو ۵، حاکم بَنَبَلُوْنَه* (پامپلونا) ۶، اسیر شدند و مسیحیان، به جز مُطَرَف بن موسی، بقیه را در بنبلونه کشتند (← ابن حَیَّان، ۱۹۳۷، قسم ۳، ص ۱۹؛ ابن خلدون، ج ۴، ص ۱۷۲؛ قس ابن عذاری، ج ۲، ص ۱۸۴).

ذوالنونیان در ۳۱۴ در سنت مرثیه بر امویان شورش کردند و عبدالرحمان ناصر وزیرش، عبدالحمید بن بَسِیل، را فرستاد تا آنها را به اطاعت و پرداخت جزیه وادارد. سپس، عبدالرحمان ناصر حکومت سنت مرثیه و حومه آن را به یحیی بن موسی، که به پیروی کامل از امویان تن داده بود، واگذار کرد. یحیی در ۳۲۱، بار دیگر سرکشی کرد، که همراه خانواده‌اش اسیر شد. آنها را به قرطبه بردند و ناصر به جای او، فتح بن یحیی بن سلیمان را بر سنت مرثیه گذاشت. یک سال بعد، یحیی عفو شد و در ۳۲۵، در

چاپ علی اصغر حکمت، تهران ۱۳۶۱ ش؛ علی بن عثمان هجویری، کشف المحجوب، چاپ محمود عابدی، تهران ۱۳۸۳ ش؛ یاقوت حموی؛ Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur*, Leiden 1943-1949, *Supplementband*, 1937-1942; *Et*², s.v. "Dhu'nūn, Abu'l-Fayd" (by M. Smith); Carl W. Ernst, "The stages of love in early Persian sufism, from Rāb'ī'a to Rūzbihān", *Classical Persian sufism: from its origins to Rumi*, ed. Leonard Lewisohn, London: Khaniqahi Nimatullahi Publications, 1993; Nasrollah Fatemi, Faramarz Fatemi, and Fariborz Fatemi, *Sufism, message of brotherhood, harmony, and hope*, Cranbury, N.J. 1976; Paul Nwyia, *Exégèse Coranique et langage mystique*, Beirut 1970.

/ معصومه ذبیحی /

ذوالنونیان، از خاندانهای بربر حکومتگر در اندلس، در دوره ملوک الطوائف در قرن پنجم. نام این خاندان به صورت زَبُون / زَبُون هم آمده است. اصل آنان به بربرهای هَوَّارَه* در شمال افریقا بازمی‌گردد و نام جدشان ذوالنون بن سلیمان بن طُوریل بن هَیْتَم بن اسماعیل بن سَمْع بن وَزْد حَیْقَن هَوَّاری جُمیری ذکر شده است (ابن حَزْم، ص ۴۹۹-۵۰۰؛ نیز ← ابن حَیَّان، ۱۹۳۷، قسم ۳، ص ۱۸۵؛ ابن عذاری، ج ۳، ص ۲۷۶-۲۷۷). گروهی از این خاندان، به رهبری اسماعیل بن سَمْع، در کنار طارق بن زیاد* در فتح اندلس (سال ۹۲) شرکت کردند و پس از پایان فتوحات در روستای اَقَاقَلَه، تابع شهر سَنَت مرثیه / سَنَتَبَرِیَه در شرق طَلِیْطَلَه* اقامت گزیدند (اخبار مجمره فی فتح الاندلس، ص ۱۷-۲۳؛ ابن حزم، ص ۵۰۰؛ ابن خلدون، ج ۶، ص ۱۸۵).

نخستین بار، در دوره محمد بن عبدالرحمان (حک: ۲۳۸-۲۷۳)، امیر اموی اندلس، از ذوالنونیان در منابع سخن گفته شده است. محمد بن عبدالرحمان به پاس خدمت ذوالنون بن سلیمان (یا سلیمان بن ذوالنون)، حاکم قلعه اقلیش ۱، حکومت سنت مرثیه را به وی واگذار کرد. بعد از مرگ ذوالنون بن سلیمان در ۲۷۴، مدتی پسرانش، ابوالجوشن و موسی، به امارت سنت مرثیه رسیدند (ابن حَیَّان، ۱۳۹۳، ص ۳۴۲؛ همو، ۱۴۱۸، ص ۱۹۱؛ ابن بَسَّام، ج ۱، قسم ۴، ص ۱۴۲). موسی بن سلیمان بن ذوالنون در ۲۵۹ یا ۲۶۰ در سنت مرثیه اعلام استقلال کرده بود و به کاروانهای طلیطله یورش می‌برد. او با استفاده از اوضاع آشفته و شورشهای سراسر اندلس در اوایل دوره امیر مُنْزَرِین محمد (حک: ۲۷۳-۲۷۵) قیام کرد و در عید فطر ۲۷۴، به جنگ لشکر

about the idol according to which the prophet said: "The hour will not come until the women of Daws crowd about Dhu 'l-Khalaṣa, worshipping it as in the past" (Ibn al-Kalbī, *l.c.*, 23; Wensinck, *Concordance*, i, 85).

Bibliography: All traditional data has been assembled in Yāqūt, ii, 461-3, which uses Ibn al-Kalbī, *K. al-Aṣnam*, ed. Ah. Zakī Paṣha, after R. Klincke-Rosenberg, Thesis, Leipzig 1941, 22 f. and 29 (English translation by N. A. Faris, Princeton 1952, 29-32). Cf. J. Wellhausen, *Reste*, Berlin 1897, 45-8. (T. FAHD)

† DHU 'L-KIFL, a personage twice mentioned in the *Kur'ān* (XXI, 85 and XXXVIII, 48, probably second Meccan period), about whom neither *Kur'ānic* contexts nor Muslim exegesis provides any certain information. John Walker (*Who is Dhu 'l-Kifl?*, in *MW*, xvi (1926), 399-401) would like the name to be understood in the sense of "the man with the double recompense" or rather "the man who received recompense twice over", that is to say Job (Ayyūb [q.v.]; cf. Job xlii, 10). Without being certain, this explanation does not lack probability; in any case, no better suggestion has been put forward. Muslim exegesis either adopts a similar opinion in making Dhu 'l-Kifl the second name of *Ḥizkīl* [q.v.] = Ezekiel, or else identifies him with an imaginary *Bishr* (*Bashīr*), son of Ayyūb (as early as Ṭabarī, *Annales*, i, 364). "Etymological" speculations about the meaning of *kifl* or the derivatives of the root *KFL* (double, caution, subsistence) have helped to swell the legends that have been woven round the rather insignificant figure in the *Kur'ān*; thus, for example, Dhu 'l-Kifl assumes the role of Obadiah, Ahab's pious major domo who, according to the Bible (I Kings, xviii, 4) kept and fed a great number of prophets.

The figure of Dhu 'l-Kifl reappears elsewhere in certain edifying accounts in which another person of the same name is presented as typical of the sinner who, having overcome some particularly strong temptation, gains his eternal reward.

As with many other historical or legendary personages, various local traditions attribute to Dhu 'l-Kifl burial places far removed from each other.

Bibliography: Commentaries on the two passages in the *Kur'ān*; *Ṭha'labī*; *'Arā'is al-Madǧālis*, Cairo edition 1371, 155; other references in the very elaborate article by I. Goldziher in *EI*; in addition to the note by J. Walker quoted *supra*, there is also J. Horowitz, *Koranische Untersuchungen*, 113 (which adds nothing to Goldziher). For the theme of the repentant sinner, see the Judeo-Arab legend edited in the original language by J. Obermann (*Studies in Islam and Judaism, The Arabic Original of Ibn Shāḥīn's Book of Comfort*, New Haven 1933, 129 ff.), and the introduction by H. Z. Hirschberg to his Modern Hebrew version of this text, *Rabbenu Nissim... mi-Qayruwan, Ḥibbār yāfeh mēha-yeshū'āh*, Jerusalem 1954, 63-9.—The burial of Dhu 'l-Kifl: Harawī, *K. al-īshārāt ilā ma'rifat al-Ziyārāt*, ed. J. Sourdel-Thomine, 76, trans. by the same *Guide des lieux de Pèlerinage*, Damascus 1957, 174 (in which the figure is identified with *Ḥizkīl*). (G. VAJDA)

† DHU 'L-NÜN, ABU 'L-FAYD ṬHAWBĀN B. IBRĀHĪM AL-MIṢRĪ. This early *Ṣūfī* was born at *Ikhmīm*, in Upper Egypt, about 180/796. His father was a Nubian and Dhu 'l-Nün was said to have been a freedman. He made some study of medicine and also of alchemy and magic and he must

have been influenced by Hellenistic teaching. Sa'ūdūn of Cairo is mentioned as his teacher and spiritual director. He travelled to Mecca and Damascus and visited the ascetics at Lubbān, S. of Antioch; it was on his travels that he learnt to become a master of asceticism and self-discipline. He met with hostility from the Mu'tazila [q.v.] because he upheld the orthodox view that the *Kur'ān* was uncreated: he was condemned by the Egyptian Mālikī 'Abd Allāh b. 'Abd al-Ḥakam for teaching mysticism publicly. Towards the end of his life he was arrested and sent to prison in Baghdād, but was released by order of the caliph Mutawakkil [q.v.] and returned to Egypt; he died at *Djīza* in 246/861.

He was called "the head of the *Ṣūfīs*", a great teacher who had many disciples during his lifetime and afterwards. A few books on magic and alchemy, attributed to him, have survived, but his mystical teaching is found only in what has been transmitted by other writers, including his great contemporary, al-Muḥāsibī. There are many of his prayers recorded and also some poems of fine quality. He was the first to explain the *Ṣūfī* doctrines and to give systematic teaching about the mystic states (*ahwāl*) and the stations of the mystic way (*makāmāt*). He taught the duty of repentance, self-discipline, renunciation and otherworldliness. Self, he considered, was the chief obstacle to spiritual progress and he welcomed affliction as a means of self-discipline. Sincerity in the search for righteousness he calls "the sword of God on earth, which cuts everything it touches". Solitude helps towards this end, "for he who is alone sees nothing but God, and if he sees nothing but God, nothing moves him but the Will of God".

Dhu 'l-Nün was the first to teach the true nature of gnosis (*ma'rifā*), which he describes as "knowledge of the attributes of the Unity, and this belongs to the saints, those who contemplate the Face of God within their hearts, so that God reveals Himself to them in a way in which He is not revealed to any others in the world". "The gnostics are not themselves, but in so far as they exist at all they exist in God". The gnostic needs no state, he needs only his Lord in all states. Gnosis he associates with ecstasy (*wadīd*), the bewilderment of discovery. Dhu 'l-Nün used the word *ḥubb* for love to God, which means, he says, to love what God loves and to hate what God hates. But the love of God must not exclude love to man, for love to mankind is the foundation of righteousness. He is one of the first to use the imagery of the wine of love and the cup poured out for the lover to drink.

Dhu 'l-Nün was a practical mystic, who describes in detail the journey of the soul on its upward way to the goal, and gives the *Ṣūfī* conception of the unitive life in God.

Bibliography: al-Sulamī, *Ṭabaḳāt al-Ṣūfiyya* (ed. J. Pedersen), i, 23-32; Abū Nu'aym, *Ḥilya*, ix, 331-95; 'Aṭṭār, *Tadhkirat al-Awliyā'* (ed. R. A. Nicholson), i, 114-34; *Djāmī, Nafahāt al-Uns* (ed. Nassau Lees), 35-18; Ibn 'Asākir, *Ta'rikh*, v, 271-88; L. Massignon, *Lexique technique*, 206-13, 238; Brockelmann, *S I*, 214. (M. SMITH)

○ DHU 'L-NÜNIDS, in Arabic Bānū Dhī 'l-Nün, a prominent family of al-Andalus, originally Berbers of the tribe of Hawwāra. Their name appears to be the Arabicization of an earlier Zannūn (cf. Ibn 'Idhārī, *Bayān*, iii, 276) which would explain the alternative spelling Dhunnūn (adj. Dhunnūnī). In the 5th/11th century, during the first period of the 'Party Kings' (*Mulūk al-Ṭawā'if*), the Dhu 'l-Nünids

- Emeviler 599-601 - Ziriler 695
- Endülis 601-615 - Müslümanlar 636
- matematik 626
- Mülteküt-Tevaiif. 631-632
- Alevisiler 632
- Hamudiler 632-633
- Abbadiler 633
- Cehviler 633
- Eftesiler 633
- Zannuniler 633
- Amiriler 634
- Hudiler 634

Sakir Mustafa

Mevsuatu düvelil-alemi'l-İslami ve ricalihâ

c. I, Beyrut 1993, DN: 24598

330 - الأدباء ومؤرخو الأدب	626	302 - من المحدثين والفقهاء
331 - العلماء في الطب والنبات	628	303 - رجال الدين
332 - الرياضيات والفلك	629	304 - في النحو واللغة
333 - ملوك الطوائف في إسبانيا	629	305 - أبرز الشعراء
333 - أسر الطوائف	631	306 - الأدباء ومؤرخو الأدب
332 - علويون في النسب	629	307 - في الفلسفة والإلهيات
334 - (1) بنو حمود بمالقة	629	308 - في التاريخ والجغرافية
335 - (2) بنو عباد بإشبيلية	629	309 - في الطب والنبات والعلوم
336 - (3) بنو جمهور بقرطبة	629	310 - والفلك والرياضة
337 - (4) بنو الألفس ببطليرس	629	310 - من القراء
338 - (5) بنو ذي النون بطليطلة	629	311 - من اليهود
339 - (6) العامريون في بلنسية	629	312 - جزر الأندلس الشرقية
340 - (7) بنو نجيب وبنو هود في سرقسطة وغيرها	629	312 - (الباليار)
341 - (8) بنو زيري بقرطبة	629	313 - الجزائر الشرقية (البليار)
342 - (9) ملوك دانية	629	314 - رجال الجزر الشرقية
343 - (10) ملوك طرطوشة	629	314 - في العلوم الدينية من قراءات وحديث وفقه
344 - (11) ملوك البونته (ألفنته)	629	315 - من المقرئين
345 - (12) بنو زرين	629	316 - في الكلام والنصوف
346 - (13) بنو صامح	629	317 - في الحديث
347 - (14) ولاية مرسية	629	318 - في الفقه
348 - (15) بنو بززال	629	319 - من القضاة
349 - (16) في رندة	629	320 - في النحو واللغة
350 - (17) في مورون	629	321 - في التاريخ والجغرافيا
351 - (18) البكريون	629	322 - في العلوم العقلية
352 - (19) بنو يحيى	629	323 - في الشعر والأدب
الرجال في عصر ملوك الطوائف 628		324 - المحتويات

SATINALMA

İrsad Kitabevi

15-01-1994

ESTUDIOS
ONOMÁSTICO-BIOGRÁFICOS
DE AL-ANDALUS
(HOMENAJE A JOSÉ M.ª FÓRNEAS)

VI

editados por Manuela Marín

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	154406
Tas. No:	016.8468 EST.0

CONSEJO SUPERIOR DE INVESTIGACIONES CIENTÍFICAS

MADRID, 1994

YAHYÀ B. AL-ĤADĪDĪ, UN NOTABLE EN LA CORTE
DE LOS DŪ L-NŪN DE TOLEDO

Isabel TORAL
Tübingen

Dhunnunides

En un artículo que se publica en este mismo volumen de los *E.O.B.A.*, M. Fierro alude a la necesidad de hacer un análisis detallado de la historia política y social del toledo de los Dū l-Nūn¹. Realmente se echa en falta, ya que los estudios publicados hasta la fecha no tratan el tema en profundidad².

Este estudio no tiene como objetivo suplir por completo esta falta, pero pienso que a través de la biografía detallada de uno de los principales protagonistas de la vida pública toledana en el siglo V/XI podré contribuir a aclarar algunos puntos de la historia política de este pequeño reino.

1. La familia³

Nuestro protagonista era miembro de una de las familias más ilustres de Toledo, los Banū l-Ĥadīdī. Su abuelo, Abū 'Umar Aĥmad b.

¹ "El proceso contra Ibn Ĥātim al-Tulayṭulī (años 457/1064-464/1072)". Aprovecho estas líneas para agradecer el apoyo de Mª I. Fierro, que me dió la idea de escribir este artículo y me animó a publicarlo.

² V. los trabajos de D. M. Dunlop, "The Dhunnunids of Toledo", *J.R.A.S.*, 1942, 77-96 y "Notes on the Dhunnunids of Toledo", *J.R.A.S.*, 1943, 17-19; el trabajo de H. Sharabi, *Toledo under the Banu Dhi'l-Nun (1032-1085): a study of the political and cultural relations in eleventh century Spain*, tesis doctoral inédita, Universidad de Chicago, 1953; y el estudio de E. Terés, "Le développement de la civilisation arabe à Tolède", *Cahiers de Tunisie*, 18 (1970), 73-86.

³ Véase Marín, M., "Familias de ulemas de Toledo", *E.O.B.A.* V, 248 y ss.

335-214